

„Megverték nemzedéke”

A Szolidaritás mint a szocializmus válságjelensége

Mitrovits Miklós: *A remény hónapjai... A lengyel Szolidaritás és a szovjet politika 1980–1981. Napvilág Kiadó, Budapest, 2010. 348 oldal*

A szakszervezetiség szellemében meglehetősen újszerű, sajátosan lengyel jegyeket hordozó mozgalom bontakozott ki, amely egy korszakot s egy nemzedék magatartását meghatározó védjeggyé vált, s a rendszerkritika színönimájává forrta ki magát. De vajon mikor és hol született a Szolidaritás? A válaszdadás során szorítkozhatunk a szigorú ténymegállapításra, mely szerint 1980 augusztusában a gdański Lenin Hajógyár munkásainak sztrájkjából sarjadt. S valóban, szervezeti keretei ekkor és ezen a helyen körvonalazódtak, a mozgalom ekkor kezdett testet öltetni. Csakhogy maga az eszme, a lengyel társadalmat öntudatra ébresztő szikra egy esztendővel korábban pattant ki, amikor a hazájába zárandokló II. János Pál pápa Varsóban többszázszáz meg előtt celebrált miséje során többször bízta a híveket: „Ne féljete...!”, majd a következőket mondta: „Szálljon le a Szentlélek! Szálljon le a Szentlélek! És újítsa meg a Föld arculatát! Ennek a földnek az arculatát!”¹ A lengyel nemzet szolidaritása ekkor szökkent szárba, s mindaz, ami ezt követően történt, ebből a pápai megerősítésből fakadt.

A sztrájkmozgalom kezdeti céljait, követeléseit tekintve tisztán szociális természetű volt, s hangadói arra törekedtek, hogy a mind súlyosabbá váló gazdasági helyzetben némi segítséget és támogatást nyújtsanak a

nyomorgó, nehéz anyagi körülmények között tengődő embereknek, továbbá igyekeztek fellépni az elbocsátások és az áremelések ellen. A pártvezetés eleinte jobbnak látta meghátrálni s engedményeket tenni, miközben a háttérben lázasan kutatták a társadalom leszerelésének módozatait.

Az értelmiségiek, diákok csatlakozásával valós nemzeti szolidaritás jött létre, amely immár nem csupán a gazdasági szektor reformját tűzte zászlajára, hanem küzdelmet indított a nemzeti értékek megóvásáért a társadalomra oktrojált idegen normák ellen, amelyek miatt a lengyel nemzet az államot – mint viharos történelme során oly sokszor – idegen testként kezelte, s elidegenedett attól. A szakszervezet ezen a ponton túlnőtt önmagán, a lengyelség megélésének magasabb szintjévé, a közösséghez tartozás feltételévé lépett elő. A rezsim – a diktatúra természetrajzából fakadóan – görcsösen védte az általa életre hívott államszörnyet s a kormányként funkcionáló erőszakszervezet, s nem ismervén a válságkezelés egyéb megoldásait, karhatalmi eszközökkel lépett fel. Ez csak még elszántabbá tette a lengyel társadalom ellenállását, amely folyamat végül a hadiállapot bevezetésébe torkolt. Azonban amikor ellenállásról szólunk, fontos hangsúlyozni, hogy a lengyelek igyekeztek kerülni az erőszakot, a nyílt konfrontációt, demonstrációik gyakran némák voltak s mentesek a politikai felhangoktól. Az állam morális csődjével szemben az egyház kínált alternatívát. A politikai hazugságoktól, kiüresedett jelszavaktól, képmutatástól megcsömörlött emberek a hitben találtak menedéket, s ennek nyílt vállalása egyértelmű üzenetet hordozott, mégpedig az elhatárolódást a regnáló hatalmi elittől. Ezért sem meglepő, hogy a sztrájkok, tüntetések alkalmával a tömeg rózsafüzérrel a kezében,

¹ *Droga do niepodległości Solidarność 1980–2005. Redakcja: Adam Borowski – Tadeusz Mahrburg. Warszawa, 2005. 14.*

a pápa képeit s a nemzeti jelképeket magába emelve, zsoldárokat énekelve protestált. Az események békés mederben tartása nagyban a katolikus egyház papjainak volt köszönhető, akik nyugalomra intették a híveket. Stefan Bratkowski író, filozófus fogalmazta meg egyik művében a „béke lengyel csodáját”, azt, hogy a nemzet megalázása, gumibotozása nem ért célt, hiszen a „megverték nemzedéke” nem hagyta magát provokálni.²

A klasszikus szakszervezeti mozgalmakba nehezen illeszkedő, üdítő színfoltként jelentkező Szolidaritás számos történeti szakmunka központi témájává vált. Miután feltárultak a pártarchívumok, a kutatók szabadabban búvárkodhattak a szocialista kori iratok között, s ennek megfelelően a lengyel mozaik újabb és újabb darabbal egészült ki.

A *Solidarność* fejlődéstörténete kapcsán számos izgalmas vagy vitás kérdés vetődhet fel. Például hogy a szovjet típusú, erősen iparorientált gazdaságpolitika milyen mértékben determinálta az eseményeket, illetve a Szovjetunió és a Varsói Szerződés tagállamai hogyan reagáltak példátlanul kitartó lengyel ellenzékiességre. Mindemellett érdekes az események nemzetközi összefüggésben történő vizsgálata s az amerikai, illetve nyugat-európai álláspont a „lengyel kérdést” illetően.

Mitrovits Miklós könyve mindezekre a kérdésekre keresi a választ, miközben megrajzolja a korabeli lengyel társadalom képét. Tolla nyomán meglevenednek az 1980-as évek mindennapjai, felvillannak a rokon vonások, kiütkeznek a korabeli párthierarchia visszasságai, s kidomborodik, hogy a szocialista országok fennkölt testvérisége inkább hasonlított a népmesék egymással marakodó mostohafivéreinek komaságára.

A kötet a szerző PhD disszertációjának kiegészített, javított változata. Maga a mun-

ka a magyar szakirodalomban mindenképpen hiánypótló, hiszen az érdeklődő, történelmet kedvelő olvasó eddig nemigen találkozhatott a témát mélyebben feldolgozó magyar szintézissel.

Mitrovits Miklós történész, polonista, ruszista. Az ELTE BTK történelem szakán diplomázott, majd a 19–20. századi kelet-európai történelem doktori programon szerzett PhD fokozatot 2009-ben, közben a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen lengyel szakos oklevelét is átvehette. 2006-tól a Politikatörténeti Intézet munkatársa. Fő kutatási területe a második világháború utáni Kelet-Európa története, ezen belül is elsősorban Lengyelország pártállami történetével, a lengyel ellenzékiesség mibenlétével, kibontakozási formáival, valamint a Szolidaritás-jelenséggel foglalkozik.³

Jelen munkája tizenhárom nagyobb fejezetből áll, amelyek egy-egy jól elkülöníthető gondolati egység mentén alfejezetekre tagolódnak. A szerző több csomóponton, több nézőpontból vizsgálja és láttatja az eseményeket. Alaposan elemzi az előzményeket, óriási gondot fordít az okok és az összefüggések feltárására.

Az *iparosítás csődje és az ipari munkásság* című fejezet első fele a második világháborút követő Lengyelország szakszervezeti kezdeményeinek, önszerveződéseinek, sztrájkjainak rövid áttekintése. Ezt követően a munkásosztály hatalomhoz való vi-

³ 1968 – a lengyel ellenzéki mozgalom fordulópontja. In: Bartha Eszter – Krausz Tamás (szerk.): Kelet-Európa és a világ. Budapest, 2009.; *Néhány gondolat az 1980-81-es lengyel válsággal kapcsolatban*. In: *Eszmélet*, 19. évf. (2007) 73. sz. 181–186.; *A lengyelországi hadiállapot bevezetésének előestéje, 1981 december. Egy történelmi dokumentum: Viktor Anoskin altábornagy „munkafüzeté”*. In: *Eszmélet*, 18. évf. (2006) 72. sz. 100–110.; *A társadalom és az államhatalom Lengyelországban, 1980-81-ben*. In: Bodnár Erzsébet – Demeter Gábor (szerk.): Állam és nemzet a XIX–XX. században. Budapest, 2006.

² Molnár Imre: *Az igazság szabaddá tesz. Bol-dog Jerzy Popieluszko lengyel mártír pap élete és halála*. Budapest, 2010. 44.

szonyulásának jellemző vonásait taglalva az 1956-os, 1970-es, majd az 1976-os felkelések, sztrájkok mozgatórugóit tárja fel. A munkásosztályt is elemzi rétegződése és szerepvállalása szempontjából, s megállapítja, hogy elsősorban a szakmailag magasabbban kvalifikált munkásréteg vállalta a kezdeményező szerepet. Ezzel párhuzamosan körbejárja a munkásosztály viszonyát az ellenzéki-értelmiségi körökhöz. Vizsgálva a munkásság magatartását a válsághelyzetekben, Mitrovits a következő eredményre jut: „A valódi érdekképviselőtől megfosztott munkásság viszonya a hatalomhoz az életszínvonal alakulásának függvényében változott.” (27. old.) Azaz a munkásosztály – függetlenül a rá nehezedő nyomástól – nem mutatkozott egységesnek a fellépést illetően, 1980-ban Gdańskban azonban új szakasz kezdődött, amikor egy emberként, kollektíven szálltak síkra érdekeik védelmében.

A fejezet a továbbiakban a lengyel gazdaságpolitika legfőbb jellemzőit emeli ki, nyilvánvalóan hangsúlyozva annak iparpártoló jellegét. A Lengyel Egyesült Munkáspárt (LEMP) – idomulva Moszkva iránymutatásaihoz – arra törekedett, hogy Lengyelországot ipari országgá formálja, s mindezekfelett érvényesítse ennek dominanciáját. Erre irányuló törekvései közben a párt figyelmen kívül hagyta az ország teljesítőképességét és korlátozott nyersanyagbázisát. Az ország egyre jobban függött a nyugati hiteltől, hiszen nyersanyagszükségeitnek biztosítását importtal tudta megoldani, de ehhez pénzre volt szükség, csakhogy az államkassza is kongott az ürességtől. Mitrovits Miklós a nemzetközi gazdasági folyamatok alakulásának tükrében is vizsgálja a lengyel gazdasági összeomlás folyamatát. Ennek során rámutat, hogy közvetve vagy közvetlenül mely világgazdasági tényezők juttatták a tönk szélére az országot, természetesen a LEMP asszisztálásával. Mindezekelőtt az 1973-as arab–izraeli háború nyomán kirobbant energiaválságot, a Nyugat-Európát sújtó recesszió KGST-országokat érintő hatásait és az 1974-es olajárrob-

banást – amely néhány évvel később, de mégiscsak éreztette hatását a szocialista táboron belül is – teszi felelőssé. A magas olajár megdrágította a termelést, 1976 és 1983 között a KGST-piacon a kőolaj ára a négyszeresére emelkedett. További problémát jelentett, hogy az industrializálás erőltetése következtében a mezőgazdaság ellehetetlenült, így az alapvetően az agráriumra berendezkedett ország élelmiszeripari és takarmányexportra szorult.

A második fejezet *Az agrárpolitika és a falusi önszerveződések* címet viseli, melyben a szerző tárgyalja a következtelen, diszkriminatív agrárpolitika következményeit, a mezőgazdaság elszorvasztásából származó problémákat, valamint a halmozódó társadalmi feszültségeket, amelyek az 1970-es évek gazdaszervezkedéseire vezetnek. Indokolt az elhibázott gazdasági lépések ilyenén mély analízise, hiszen a későbbi történéseket a korgó gyomrok nagyban befolyásolták.

A *Hogyan változtassuk meg a rendszert? Az értelmiség koncepciói* című rész az 1956 után eszmélő értelmiség útkeresését s a rendszer megváltoztatására, átalakítására irányuló elképzeléseit hivatott bemutatni. Ebben az időszakban működtek azok a társaságok, például a varsói Görbe Kör 1955 és 1962 között, amelyek kinevelték a későbbi másként gondolkodó, fiatal értelmiségi elitet. Ugyanakkor Mitrovits a Szolidaritás szemüvegén keresztül kíséri e szárnypróbálgatásokat, s azokat a fontosabb dokumentumokat vizsgálja, melyek hatással lehettek a Szolidaritás nemzedékére. Három ilyen jelentős kordokumentumot jelöl meg. Ezek egyike a Jacek Kuroń és Karol Modzelewski által jegyzett *Nyílt levél*, a másik Leszek Kolakowski műve, a *Tézisek a reményekről és a reménytelenségekről*, a harmadik pedig Adam Michnik írása, az *Új evolucionalizmus*. Az 1970-es évek lengyel értelmiségi rétege, amikor változásokról, átalakításokról beszélt, akkor valamifajta „demokratikus szocializmusban” gondolkodott. A kapitalizmus felé történő elmozdu-

lást szerencsétlen megoldásnak tartották, egyrészt mert elfogadhatóbbnak ítélték a szocializmus demokratizálását, másrészt mert a munkásokat nem lehetett megnyerni egy kapitalista átalakítás programjával.

A szervezett politikai ellenzék és a független szakszervezetek című fejezetben az immár szervezett formát öltő ellenzék és a független szakszervezetek kapcsolatát, az óvatos közeledés folyamatát érzékelteti a szerző. Az ellenzéki-értelmiségi körök az 1970-es években komolyan fontolgatták a munkássággal való összefogás lehetőségét. Az 1976-os véres események erre kiváló alkalmat szolgáltatottak, ekkor születik a Munkásvédő Bizottság (KOR) is. A hetvenes évek második felében az értelmiség kifejezetten munkásoknak szóló szamizdatokkal jelentkezett, illetve oktató tevékenységet folytatott az úgynevezett Repülő Egyetemeken. Itt a szerző ismételtelen kitekint, s elemzi a munkásság viszonyulását a mindenkori politikai vezetéshez, illetve az értelmiségi csoportokkal való óvatos kapcsolatfelvételt. A hatalom a kényes helyzetekben igyekezett kijátszani a hagyományos munkás-értelmiség ellentétből fakadó ütőkártyát, s az értelmiségi kezdeményezéseket a hozzá lojális munkásságon keresztül igyekezett megtörni. Amíg lehetett.

A Habemus papam – a lengyel egyház szerepe című fejezet az összefogás szempontjából kulcsfontosságú tényezőt hangsúlyoz. A lengyel társadalom számára mindig is követendő példát, erkölcsi útmutatást jelentett az egyház, ami a háború alatt, majd az azt követő évtizedekben fokozatosan felértékelődött. A lengyel egyház 20. századi történetét két nagyhatású főpap fémjelzte, egyikük Stefan Wyszyński prímás, a másikuk Karol Wojtyła krakkói püspök. A Szolidaritáshoz vezető úton az egyik legjelentősebb mérföldkő Karol Wojtyła II. János Pál néven történő pápává választása volt 1978. október 16-án. Az a tény, hogy a lengyeleknek pápájuk lett, olyan elementáris erőt szabadított fel, amely feloldotta a gátláso-

kat, s tisztára mosta a lengyel társadalom öntudatát.

Amikor a Vatikánban felszállt a fehér füst, ezzel hirdetve a világnak, hogy Szent Péter trónjára új egyházfő került, a katolikus világ megmozdult. Igen ám, de amikor kiderült, hogy az új pápa lengyel, a szocialista világ nyugtalankodni kezdett, s a párt felsőbb szintjein izzadni kezdtek az elvtársak. Aggodalmaik jogosak voltak, hiszen pontosan tudták, hogy egy lengyel pápa olyan lavinát indíthat el, amely adott esetben magával ránthatja az egész szocialista felépítményt. A szerző nagyvonalakban tárgyalja Karol Wojtyła papi pályafutásának stációit, s megvilágítja a munkáskérdéssel kapcsolatos főbb nézeteit. Mitrovits Miklós érdekes adalékokkal szolgál, amikor a szovjet politika pápával kapcsolatos álláspontját veti papírra. Ez azért is figyelmet érdemel, mert a KGB jelentéseinek tükrében teszi ezt.

A szerző a továbbiakban is eszmei vonalon halad tovább, s *Katyń árnyékában* címmel a nemzeti tragédia feldolgozatlanóságát s mindennek felszín alatt munkáló következményeit feszegeti. A rendszerrel szembeni ellenállás kifejezője Katyń, amely a szovjet hazugság tapintható jelképe lett a Szolidaritás időszakában. Az ellenzéket, de a társadalom szélesebb rétegeit is foglalkoztatta az igazság kimondása, a tabuk megdöntése. Vissza kellett nyúlni a történelem kútjának mélyére, hogy felszínre hozzák a nemzeti emlékezet maradványait, azért, hogy a nemzet ne silányuljon egy idegen hatalom gépies kiszolgálójává, s ne váljon agymosott, múlt nélküli masszává. Szükség volt a közösséget összekötő kollektív emlékezetre, s a nemzeti tragédia összegyúrta a különböző rétegeket, mert Katyń mindenkié volt. Minden lengyel családé.

A szovjet politika alakváltozásai a hetvenes években című részben az erőfitogtató, elbizakodott szovjet külpolitika két csúfos kudarccal végződő katonai akciójáról kapunk árnyalt képet. Azonban a megfogalmazás pontosításra szorul, ugyanis az 1968-as csehszlovák intervenció alapvetően sike-

resnek tekinthető, hiszen megfojtotta a csehszlovák ellenzékiiséget. Ugyanakkor mind 1968, mind pedig az Afganisztán elleni agresszió visszatetszést váltott ki a nemzetközi politika porondján, s ez mind gazdaságilag, mind pedig a Szovjetunió megítélésében mély nyomokat hagyott. Az SZKP minden eszközzel igyekezett kiköszörülni a csorbát, s arra törekedett, hogy zilált külpolitikai imázsát a moszkvai olimpia lebonyolításával javítsa. Mindeközben a renitens lengyel nép sakkban tartotta a mindenható pártot, s kiváltotta a baráti országok dolgozóinak rosszallását. Talán ez indokolhatta, hogy az olimpián módszeresen és vendéglátóhoz méltatlanul kifütyülték a lengyel sportolókat, amíg egyikük ezt meg nem élgelte. Władysław Kozakiewicz rúdugró – miután olimpiai aranyat szerzett és világrekordot döntött – látványosan egy eléggé egyértelmű kézmozdulattal, mondhatni egyezményes nemzetközi jellel fejezte ki véleményét az őt fütyükoncerttel üdvözlő közönségről. Ebből természetesen hatalmas diplomáciai, politikai botrány dagadt, ám Kozakiewicz nemzeti hőssé lépett elő, s a nyugati sajtónak is kedvence lett a talpraesett lengyel.

S ezzel elérkeztünk a téma szempontjából legérdekesebb pillanathoz, a Szolidaritás születéséhez. A szerző áttekinti az események alakulását a gdański hajógyár munkásainak sztrájkjától a szolidaritás sztrájk kihirdetésén keresztül az Üzemközi Sztrájkbizottság létrejöttéig. Végigolvashatjuk a sztrájkolóknak legfontosabb követeléseit tartalmazó 21 pontot. Ez a kormány visszavonulásának és erőgyűjtésének időszaka. Ebben a helyzetben jobbnak látták elfogadni a munkások pontjait, s kényszerhelyzetben írták alá a Gdański Megállapodást. A szerző elidőzik a megállapodás eredményeinek értékelésénél, ezután pedig a LEMP vezetésének benuháztát s az ebből eredő tétova lépéseket vázolja, majd rátér a moszkvai nyomásgyakorlás (a Moszkvából érkező burkolt fenyegetések) taglalására. Ezen a ponton merül fel a szovjet beavatkozás

problematikája: akart-e a Szovjetunió katonai intervenciót indítani az engedetlen Lengyelország ellen? A Szuszlov-bizottság munkaanyaga valós szándékot takar, vagy csak lehetőségként ötlött az fel? Mitrovits Miklós megállapítása szerint még ha voltak is erre irányuló elképzelések pártkörökben, a gyakorlatba semmiképp sem voltak ezek átültethetők. A magyarázat a pénznyelő afganisztáni vállalkozás, az esetleges amerikai beavatkozástól való félelem, a lengyel pápa tekintélye... Mindezt Usztyinov szovjet honvédelmi miniszter fejtegette Honecker keletnémet pártvezetőnek 1980. szeptember 8-án, a Fegyverbarátság '80 fedőnevű hadgyakorlat alkalmával.

Közben Lengyelországban megvalósult a Szolidaritás konszolidálódása, azonban a politikai színpalak mögött már rendezték a színdarabot. A szocialista testvériség azon dolgozott, hogy a lengyeleket elszigetelje a Varsói Szerződésen belül. Ezalatt az új lengyel pártvezér, Stanisław Kania Moszkvába utazott, ahol október 30-án találkozott Brezsnyevvel. Kania arra törekedett, hogy biztosítsa a szovjet vezetőket, a LEMP képes politikai síkon megoldani a problémát. A találkozó után Brezsnyev levelet intézett a csehszlovák, bolgár, keletnémet és magyar pártvezetéshez, amelyben a Lengyelországnak nyújtandó segítség szükségességét hangsúlyozza. Csakhogy a segítségnyújtás hamis álca, mely mögött a bűnbakkreálás, a közösségből való kirekesztés tudatos politikája húzódik. Az effajta lelki terror nemcsak államközi szinten volt bevált eszköz, hanem a hétköznapi emberek szintjén is. Hiszen a manipulált közösség sok esetben gondolkodás nélkül kivetette magából a rendszer által megbélyegzett tévelygőket. S fájdalom: a kirekesztő propaganda hatékonyan működött, megmételtyezte a szocialista országok társadalmát. Ennek kiváló lenyomata Kiss Gy. Csaba *Lengyel Napló* című munkája, melyben a korabeli magyar közvélekedés tükröződik vissza.

Mitrovits a kötet következő nagyobb egységében a Varsói Szerződés országainak

reakcióját s Lengyelországgal, valamint a lengyel eseményekkel kapcsolatos nézeteiket világítja meg. Ebben kap helyet a magyar és a román álláspont bemutatása. Kádár és Ceaușescu közös platformon állt, bár eltérések mutatkoztak a sztrájk jogosságával kapcsolatos álláspontjukat tekintve. Kádár ugyanis a gazdasági helyzet nehézségeiből fakadó ellenállást jogosnak tartotta, míg a román pártvezér semmilyen mérséket nem tartott elfogadhatónak egy olyan láncreakciót esetlegesen beindító mozgalommal kapcsolatban, amely a szocializmus működőképességét fenyegeti. A keletnémet pártvezetés igen harcias álláspontot képviselt, konkrét politikai megfontolások vezették, s ezek rendkívül kockázatos, de hidegen kiszámított, tudatos lépések voltak. Mindezek mellett betekintést nyerhetünk a CIA lengyelországi tevékenységébe, ugyanis Ryszard Kukliński, a Stratégiai – Védelmi Tervezés Részleg főnöke rendszeresen tájékoztatta az amerikai titkosszolgálatot a szovjet katonai mozgásokról. Érdekes alakja a korszaknak, hiszen az 1968-as csehszlovák intervenció előkészületeit a lengyel seregben ő irányította. A CIA-nak dolgozott, miközben 1976-ban elvégezte a moszkvai Fegyveres Erők Akadémiáját. Az amerikai titkosszolgálat rajta keresztül szerzett tudomást egy lehetséges intervenció előkészületeiről. A fejezet utolsó szakasza a nemzetközi, illetve a nyugati megítélést tanulmányozza.

A *Nyomás alatt* című fejezetben a moszkvai káderek cselekvésre ösztönzése a fő téma, illetve a lengyel vezetés arra irányuló törekvése, hogy radikalizálódással vádolhassa a Szolidaritást. A párt készült a konfrontációra, miközben az 1981-es esztendő súrlódásokkal volt terhes. A feszültség két kérdés (szabad szombat, Falusi Szolidaritás) kapcsán éleződött ki. 1981 februárjában következett be a fordulat a lengyel politikai irányvonalban, amikor a miniszterelnöki bársonyszéket egy moszkovita pártkatoná, Wojciech Jaruzelski foglalta el. Nyomban hozzálatott a rendcsinálás, azaz a hadiállapot bevezetésének előkészületeihez.

Közben a helyzet kezdett elmérgesedni, s ennek egyik epizódja volt a bydgoszcai provokáció. Ezt követően kiéleződött a hatalom és a Szolidaritás viszonya, de a kormányzat kénytelen volt tárgyalásokba bocsátkozni. Ugyanakkor ez figyelemelterelésként is értékelhető, hiszen a tárgyalásokkal párhuzamosan eldőlt, hogy a rendezés politikai eszközökkel immár megoldhatatlan.

Az *erőgyűjtés időszaka* című fejezet a LEMP vezetésén belüli töréseket fejtegeti, illetve azokat a mélyreható változásokat, amelyek a mindennapi életre is hatottak. Ezek egyike volt a jegyrendszer áprilisi bevezetése, majd a pápa elleni májusi merénylet, végül Wyszyński prímás halála. Mindezek megrázták az egyébként is elcsigázott társadalmat, amely kezdett felőrlődni az állandósuló küzdelemben. Ugyanakkor ebben az időszakban már a Szolidaritás sem volt egységes, megindult egyfajta polarizálódás, s az elkülönülő két szárnyat egyrészt Wałęsa, másrészt Andrzej Gwiazda neve fémjelezte.

Lengyelországot, de milyet? A párt és a moszkvai nagyttestvér engedelmes Lengyelországot óhajtott, ezért fokozta a propagandagépezet működését, miközben a szovjet nyomás egyre elviselhetetlenebbül nehezedett a LEMP döntéshozóira. A Szolidaritás válaszlehetőségeit is taglalja a szerző, tárgyilagosan rámutatva a mozgalmon belül ekkor már világosan elhatárolható törésvonalakra. A Szolidaritás I. Kongresszusa 1981 szeptemberében fenyegetett légkörben zajlott, hisz ekkor került sor a *Zapad '81* fedőnevű hadgyakorlatra. A kongresszus nem volt könnyű helyzetben, a jövőről kellett reális programot kidolgozniuk, de a belső feszültségek is tetten érhetőek voltak.

Hosszú vajúdas után a LEMP Politikai Bizottsága 1981. december 5-én döntött a hadiállapot bevezetéséről, s felhatalmazta Jaruzelski tábornokot az időpont meghatározására. A függöny felgördült, az előadás megkezdődött. Az utolsó felvonás vette kezdetét. 1981. december 12-ről 13-ra virradó éjjel Lengyelországban katonai irányítás

vette kezdetét. Az „Azália-művelet” során elvágta a telefonvonalakat, katonai egységek foglalták el a televízió, a rádió épületét. Éjjel vette kezdetét a *Jodla* (fenyő) fedőnevű akció, azaz megkezdődtek a letartóztatások, internálások, elbocsátások.⁴ A Rohamrendőrség (ZOMO) a hadiállapot ideje alatt számtalan esetben intézett támadást a civil lakosság ellen, azonban az erőszak a hadiállapot feloldása után is tobzódott. Többek között 1984. október 19-én brutális kegyetlenséggel meggyilkolták a Szolidaritás papját, Jerzy Popiełuskót.⁵

Nehéz érdemi kritikai megjegyzéseket fűzni a kötethez, ugyanis rendkívül precíz munkáról beszélünk, amelynek háttéranyaga, levéltári forrásai mélyfúrásokat takarnak. Részletes, pontos bibliográfiával, jegyzetapparátussal dolgozik a szerző. A kötet áttekinthető, a *Függelék*ben található *Életrajzi jegyzetek* nagy mértékben megkönnyítik a tájékozódást a főszereplők között. A stílusa – ahol a tartalom megengedi – könnyed, olvasmányos. Talán annyi hiányérzet támadhat az olvasóban, hogy a földalatti mozgalmakról kicsit bővebben lehetett volna szólni. A Szolidaritást ugyanis nem sikerült felszámolni, sem elszigetelni, mert az ellenzékiesség a föld alá vonult. Azok, akik nem estek a *Jodla* akció áldozatává, a további működés alternatíváit kutatták. A hadiállapot ellen sokféleképpen tiltakoztak. Voltak, akik gyertyát helyeztek az ablakba, emlékeztetve a börtönökben sínylődőkre, néhány város terein virágokból keresztet formáztak. Swidnik városában 1982 februárjában a híradó műsorideje alatt tömeges sétákat szerveztek. Minden hónap 13. napja a tiltakozás jegyében telt.⁶ Megteremtették a második nyilvánosság hálózatát, ekkor vált ismert fogalommá a Narancs Alternatív-

va, mely happeningjeivel érdekes szint vitt az elszürkült, sanyarú mindennapokba.

Nehéz volt az élet a nyolcvanas évek Lengyelországában, jegyre lehetett élelemhez, ruhaneműhöz jutni, az embereket azonban még ebben a kilátástalan helyzetben is jellemezte valamiféle fanyar humor, ami végigvonult az egész évtizeden, s amely megkönnyítette az elviselhetetlen elviselését. A felgyülemelő indulatok levezetésének egyik módja a viccmesélés volt, amely egyfajta társadalmi lélekgyógyításként is hatott. Hasonló tréfákkal oldották a politikai nyomást: „Minek kell történnie ahhoz, hogy a szovjet csapatok kivonuljanak Lengyelországból? Két lehetőség van – az egyik racionális, a másik a csoda. A racionális lehetőség az lenne, hogy jönne Sárkányölő Szent György a Visztula felől, és elűzné a szovjet hadsereget. És a csoda? Az lenne a csoda, ha maguktól mennének el.”

KAROL BIERNACKI – ROTÁR KRISZTINA

⁴ Lukasz Kaminszki: *A lengyelországi szükségállapot*. In: *Beszélő*, 12. évf. 2007. február 78–79.

⁵ Molnár: *Az igazság szabaddá tesz*, 94.

⁶ Kaminszki: *A lengyelországi szükségállapot*, 80.